

RISTIRIITAINEN JA VAARALLINEN VENÄJÄ

Ukrainan sota iski järkytyksenä koko Eurooppaan. Hyvästä syystä suomalaiset huolestuivat omasta turvallisuudestaan. Sodan selityksiä haettiin ensi hätään presidentti Putinin hulluudesta, sitten kaivettiin esiin suoraviivaiset tulkinnat ikuisesta venäläisyydestä. Tässä artikkelissa yritän selittää sodan taustaa sekä Venäjän sisäisen kehityksen että kansainvälisen vuorovaikutuksen näkökulmasta. Ukrainan valinnat vaikuttivat myös, mutta sivuutan ne tässä yhteydessä ja keskityn Venäjään.

Venäjän yhteiskunnallista todellisuutta määrittävät monet sisäiset ja ulkoiset jännitekentät. Itse asiassa tiedämme yhteiskuntatieteellisen tutkimuksen perusteella varsin paljon sekä näistä jännitteistä että Venäjän valtajärjestelmän dynamiikasta. Paljon jää kuitenkin tällaisen makrotason tieteellisen tiedon tavoittamattomiin, koska toimijoiden valinnat eivät ole mitenkään lainalaisia. Ne ovat kontingenteja, eli eivät ole välttämättömiä eivätkä mahdottomia. Putin saattoi aloittaa sodan, mutta mikään luonnonlain kaltainen kehitys ei sotaan johtanut. Makrotason jännitteet eivät kuitenkaan olleet Putinin valittavissa. Eivätkä nämä jännitteet ole poistettavissa millään tahtotilalla tai yksinkertaisella päätöksellä. Monet ongelmat ovat sellaisia, ettei kenelläkään ole niihin välitöntä ratkaisua. Venäjällä on myös monia erilaisia todellisuuksia ja monia toimijoita.

Vähän ennen sodan alkua olimme saaneet valmiiksi Suomen Akatemian suomalaisen Venäjän tutkimuksen huippuyksikön tulokset. Lähdimme liikkeelle sellaisista Venäjän suurista makrotason haasteista, jotka ovat empiirisesti havaittavissa. Näitä ovat yksipuolinen hiilivetyvetoinen taloudellinen rakenne, autoritaarisuuteen kallistuva poliittinen järjestelmä, sosiaalipolitiikan uusi malli, ulkopolitiikan suunta sekä uusi identiteetti valtiona ja kansakuntana. Analyysimme synteettisessä ja poikkitieteellisessä lopussa ehdotamme uutta paradigmaa, joka voisi tarjota käsitteet nykyisen venäläisen yhteiskunnan kehitysprosessien selittämiseksi. Venäläisen yhteiskunnan perustavia ristiriitoja tutkimme antinomioina. Nämä antinomat eivät ole hegeliläisiä

käsitteellisiä ristiriitoja eivätkä marxilaisia luokkaristiriitoja, vaan empiirisesti havaittavissa olevia jännitteitä, jotka määrittelevät nykyisen Venäjän eri instituutioiden rakenteelliset paineet ja toimijoiden toimintakehykset. Niihin liittyy kuitenkin paljon kontingenteja valintoja, jotka siis eivät ole sen paremmin välttämättömiä kuin mahdottomiakaan. Tässä mielessä yhteiskuntatieteellisen käsitteellistyneen on tunnustettava rajansa: valintoja ei voi tehdä toimijoiden puolesta, mutta teoreetikko voi auttaa käsitteellistämään ikään kuin valintojen tarkastelun koordinaatiston. Tutkimukseen osallistui viitisenkymmentä tutkijaa yli kymmeneltä tieteenalalta. Päädyimme lopulta kymmeneen keskeiseen antinomiaan:

- (1) Hiilivedyt siunauksena ja kirouksena**
- (2) Uusliberaali talouspolitiikka vai valtiollinen kehityspolitiikka**
- (3) Demokratian ja autoritaarisuuden hybridi**
- (4) Oikeusvaltio ja epäviralliset verkostot**
- (5) Kansalaisten valtioon kohdistamat odotukset valtion vetäytymisen oloissa**
- (6) Ulkoinen vai sisäinen haavoittuvuus sosiaalipolitiikassa**
- (7) Eliitin intressiristiriita keskiluokan ja työväenluokan kanssa**
- (8) Globaalit prosessit törmäävät nationalistiseen sulkeutumiseen**
- (9) Suurvaltopolitiikan ja keskinäisriippuvuuden jännite**
- (10) Konservatiivinen projekti ja liberaalit vastavoimat**

Läntiset selitykset Ukrainan sodalle korostavat Venäjän autoritaarista poliittista järjestelmää, turvallisuuselinten roolia ja Putinin yksinvaltaa. Eliitin rooli onkin olennainen valintoja ajatellen. Tarkemmin analysoitaessa on kuitenkin otettava huomioon myös Venäjän asema kansainvälisessä järjestelmässä sekä taloudellisesti, poliittisesti että sotilaallisesti. Kaikkein yleisimmällä tasolla selitys Ukrainan sodalle onkin Venäjän eliitin kyvyttömyys hallita näiden antinomioiden kokonaisuutta. Poliittisen järjestelmän ja eliitin ohella tulee analysoida myös talouden dynamiikkaa,

sosiaalisia ristiriitoja ja ideologisia virtauksia. Koko antinomioiden jännitekenttä on nyt sodan johdosta uudenlaisessa liikkeessä.

Venäjä on vaaleja järjestävä, mutta yhä syvempään autoritaarisuuteen kallistuva poliittinen järjestelmä. Tällaisessa järjestelmässä yhdistyvät sekä demokratian että autoritaarisuuden riskit. Eliitin ja kansanjoukkojen yhteyttä on rakennettava vaihtuvien poliittisten suhdanteiden ja ristiriitaisten taloudellisten pyrkimysten oloissa, sallimatta kuitenkaan eliitin aitoa haastamista tai kansanjoukkojen todellista osallistumista. Venäjän poliittinen suunta on monella tavalla äärioikeistolainen, mutta kansanjoukkojen laajaa mobilisaatiota fasismin tapaan siihen ei sisälly. Valta keskittyy omassa todellisuudessaan elävälle eliitille, jonka erilaisten valtaryhmittymien ristiriitoja ratkoo viime kädessä presidentti Putin. Ukrainaa koskevan tiedustelun täydellinen epäonnistuminen näyttää olevan yhteydessä turvallisuuselinten reaali maailmasta irtautuneeseen synkkään kaikukammioon. Tällaisessa järjestelmässä johtajuuden vaihtuminen näyttää suurelta riskiltä, mikä johtaa yhä autoritaarisempiin käytäntöihin. Vahva johtaja tarvitsee vihollisen pysyäkseen vallassa ja mission aloittaakseen sodan. Venäjän nykyinen missio rakennetaan lännen vastustamisen ja erilaisten konservatiivisten ideologisten virtausten varaan. Putinin valtaa ylläpidetään päivittäisellä vallan performanssilla. Joka ilta Putin ilmaantuu televisioon kertomaan ministerille tai kuvernöörille, kuinka asiat pitää ratkaista. Kahdeksan vuotta televisiouutiset ovat toisena pääteemana esitelleet karua kuvastoa Ukrainan separatistialueen sodasta.

Venäjän merkittävimpiin sosiologeihin kuuluva Boris Kagarlitski hahmottaa Venäjän kansainvälisen aggressiivisuuden perussyyn Venäjän ristiriitaiseen asemaan kansainvälisessä taloudessa ja politiikassa. Raaka-aineiden tuottajana Venäjä on globaalin talousjärjestelmän periferiaa. Toisaalta se on sotilaallisten resurssien avulla operoiva imperiumi, joka haluaa olla maailman poliittisen järjestelmän ytimessä. Tämä ristiriita suurvaltapolitiikan ja taloudellisen perifeerisyyden välillä pitää sotilaalliset keinot olennaisena osana Venäjän keinovalikoimaa.

Venäjän eliitti tietää maansa olevan taloudellisesti jäljessä kehittyneimmistä länsimaista, mutta näkee modernisaation hyvin kapeasti vain taloudellisen ja teknologisen kilpailukyvyn kohentamisena. Pitkäjännitteistä sitoutumista kehitysohjelmiin kuitenkin vältellään, koska konkreettinen epäonnistuminen voi johtaa vallan legitimaation kriisiin. Kovasti ikään kuin touhutaan modernisaatiota, mutta ohjelmien tuloksista ei piitata. Näin eliitti on samalla kapean modernisaation edistäjä ja este. Asiaa mutkistavat ristiriitaiset edut ja talousopit. Venäjän talouspolitiikka nähdään lännessä usein hyvinkin valtiovetoisena. Empiirinen analyysimme osoittaa, että se on pikemminkin kansainvälisesti avoin sekatalous, jossa on vahvoja uusliberaaleja elementtejä. Tällä hetkellä venäläiset ajatushautomot haikailevat sekataloutta ja Itä-Aasian mallin tapaista valtion roolia. Sen sijaan todellinen talouspolitiikka on edelleen varsin uusliberalistista, vaikka valtion johdolla toteutetut monenlaiset ohjelmat alkoivat jo vuonna 2007. Venäjältä puuttuukin Itä-Aasian maiden kehityspolitiikan vahva koordinoiva rakenne. Uusliberalismia vahvistavat vientiteollisuuden pyrkimykset alhaiseen inflaatioon, ja työmarkkinoiden joustavuuteen. Samaan suuntaan vaikuttavat intressit integroida kauppa, investoinnit ja rahoitus kansainväliseen talouteen. Neoliberaali talouseliitti saattaakin kovenevien sanktioiden maailmassa olla Putinin vallan aktiivinen uhka.

Venäjän vienti ja verotulot ovat edelleen ratkaisevalla tavalla riippuvaisia hiilivedyistä. Öljyn hinta vaikuttaa suoraan Venäjän talouskasvuun, mutta Venäjä ei voi määrittellä markkinatilanteen kokonaisuutta. Samalla eliitin aseman säilyttäminen on yhteydessä nimenomaan energiasektorilta saataviin korkotuloihin. Venäjä on myös jatkanut kapeaa talouden monipuolistamisstrategiaa vahvistamalla energiasektorin kilpailuetua nostamalla tuotannon jalostusastetta. Vuoden 2014 sanktioiden jälkeen Venäjä on kuitenkin käynnistänyt myös tähän asti laajimman muiden teollisuusalojen kehittämisohjelman tuonnin korvaamisen nimissä. Tämä suunta tulee uusien sanktioiden vuoksi entisestään voimistumaan. Venäjän teollisuus on silti teknologisesti kiinni kansainvälisissä tuotantoketjuissa. Tämän riippuvuuden purkamisessa Venäjä tulee entistä

enemmän nojaamaan Kiinan apuun. Onnistuuko irtautuminen globaaleista rakenteista jonkinlaiseksi kilpailevaksi järjestelmäksi, jää nähtäväksi. Xi Jinping ja Putin sopivat jo 2014, että Kiinan uuden silkkiteiden politiikka yhdistetään Euraasian Unioniin. Toistaiseksi tämä yhteistyö on yksittäisten suurten hankkeiden varassa, eikä luo mitään varsinaista vaihtoehtoa läntiselle globalisaatiolle.

Eliitin politiikan vastavoimia Venäjällä on monenlaisia. Vaikka keskiluokkaan on ladattu toiveita yhteiskuntaluokat eivät ole merkittäviä toimijoita Venäjän politiikassa tai poliittisissa valinnoissa. Jopa kommunistinen puolue on konservatiivisen ryhmittymän ulkokehällä. Venäjän suuret väestöryhmät mukautuvat eliitin politiikkaan, koska niillä ei ole kollektiivisia organisaatioita. Ammattiyhdistysliikkeen resurssit ovat sidoksissa sekä työnantajiin että valtioon. Lakkoilu on tyystin loppunut. Atomisoitunut enemmistö ei voi vastustaa organisoidun eliitin voimaa. Toisaalta eliittilähtöinen poliittinen prosessi näyttää johtavan mielipiteiden polarisaatioon. Autoritaarinen eliitti ajaa fiskaalista konservatismia ja uusliberaalia sosiaalipolitiikkaa. Sen sijaan sekä keskiluokka että työväenluokka kokevat oikeutetuiksi vaatimukset sosiaalisesta oikeudenmukaisuudesta ja valtion vahvemmissa harteissa sosiaalipolitiikassa. Mahdollisuudet vaikuttaa politiikan suuntaan vähenevät kuitenkin sodan oloissa entisestään.

Vaikka Venäjän valtion velkatilanne, valuuttavarannot ja puskurirahastot antavat mielikuvan vahvasta valtiosta, Venäjän hyvinvointimalli on edelleen monella tapaa heikko: riskit jäävät yksittäisten ihmisten kannettavaksi. Sitomalla ruplan arvo öljyn hintaan saadaan kuitenkin aina valtion talous pysymään tasapainossa, kun kansa maksaa sisäisen devalvaation avulla.

Venäjän sosiaalipolitiikan ulkoinen haavoittuvuus on yhteydessä energiapolitiikkaan. Venäjä ei pysty hallitsemaan energiamarkkinoita eikä voi luottaa maailmanlaajuisen areenan haihtuviin tasapainoihin. Neuvostoliiton hajotessa ei ollut valtion talouden puskureita ja tämä kokemus pitää vahvasti yllä fiskaalista konservatismia. Näissä oloissa Venäjän eliitti ottaa mieluummin sisäisen riskin kansan tyytymättömyydestä ja välttää valtion voimakkaita satsauksia sosiaalipoliittisiin ohjelmiin. Tämä on erittäin ongelmallista elinolojen kasvavan eriarvoisuuden ja kotimaisen

tyytymättömyyden kannalta. Valtio vetäytyy monista tehtävistä uusliberaalissa hengessä.

Sosiaalisen eriarvoisuuden mittarit osoittavat Itä-Euroopan korkeimpia lukuja ja omaisuuden keskittyminen on vielä suurempaa kuin Yhdysvalloissa ja Kiinassa.

Yhteiskuntapoliittisten ratkaisujen sijaan Venäjällä on kehkeytynyt voimakas ideologinen projekti. Neuvostoliiton arvomaailman romahdus johti 1990-luvulla arvotyhjiöön ja syvään normittomuuden eli anomian tilaan. Turvaa alettiin hakea ortodoksisesta kirkosta ja tämän uuden uskonnollisuuden ympärille ryhdyttiin 2000-luvulle tultaessa rakentamaan laajempaa konservatiivista projektia. Venäjän konservatiivinen hegemoninen projekti on monitasoinen ilmiö. Siihen kuuluu useita yksittäisiä toimijoita, ajatushautomoja, liikkeitä ja instituutioita. Ideologinen kirjo on suuri kommunisteista valkoisen emigraation traditioon, panslavismista euraasialaisuuteen, länsieurooppalaisesta liberaalikonservatismista monenlaiseen länsimaiden vastaiseen nationalismiin ja neuvostonostalgiaan. Koko puoluekenttä on kansallispatrioottinen ja konservatiivinen.

Venäjän ylhäältä päin johdettu ja valtiokoneiston yllä pitämä konservatiivinen projekti synnyttää myös vastareaktioita ja vastavoimia. Venäjällä on vahva populismin traditio, joka ilmenee myös nykyisissä oppositioliikkeissä. Ne yrittävät voimaannuttaa tavalliset ihmiset 'moraalittomaksi' koettua eliittiä vastaan. Näitä pyrkimyksiä ei voi sivuuttaa, kun puhutaan Venäjän politiikan tulevaisuudesta, vaikka 'toinen Venäjä' ei mikään yhtenäinen organisoitunut joukko olekaan. Näiden suoranaisesti poliittisten konfliktien ohella venäläisessä yhteiskunnassa on monia uusia konflikteja, jotka perustuvat talousoppiin (uusliberalismi vs. valtiovetoisuus), uskontoon (maallistumisen ja uususkonnollisuuden törmäys, islam vs. kristinusko), sukupuoleen (konservatiiviset tai liberaalit perhearvot), ekologisiin kysymyksiin (ilmastonmuutos vastaan denialismi). Rajojen yli virtaa myös anglosaksisen maailman dominoima kansainvälinen massakulttuuri, jonka arvot poikkeavat merkittävästi konservatiivien ylläpitämästä venäläisen elämäntavan 'normaalisuudesta'. Pyhää sotaa käydään nyt niin gayrooppaa kuin antikristustakin vastaan.

Kansainvälisen politiikan dilemma kylmän sodan jälkeisessä maailmassa on, ettei meillä ole vain yhtä kehystä. Eikä yksiselitteisiä avaimia sille, missä kehyksessä toiset toimijat liikkuvat. Itse asiassa kansainvälinen vuorovaikutus tapahtuu kolmessa kehyksessä, joihin kaikkiin liittyy omia sääntöjään ja joissa toimijat toimivat omilla resursseillaan. Nämä kehykset ovat:

- kylmän sodan jatkuvuus;
- suurvaltojen välinen etupiirikamppailu;
- kansainvälinen integraatio ja yhteistyö.

Kun Natoa ei purettu, vaan sitä ruvettiin laajentamaan, Venäjä alkoi tehdä omia siirtojaan. Siitä lähtien suurvaltojen suhteissa on ollut klassisen turvallisuuspoliittisen dilemman aineksia. A tekee siirron puolustustarkoituksessa, B ymmärtää tämän mahdollisena uhkana ja ryhtyy puolustustoimiin. Näitä puolestaan A käsittelee lisääntyneenä uhkana. Näin konflikti laajenee askel askeleelta.

Jo vuonna 1996 Shanghaissa valmisteltiin vaihtoehtoista sotilasliittoa. Aluksi vähennettiin sotilaallista varustautumista raja-alueilla. Tässä yhteydessä Kiina ja Venäjä alkoivat sopia vanhoja rajakiistojaan Ussurijoen saarista. Nämä kiistathan johtivat maiden välisiin aseellisiin yhteydenottoihin vuonna 1969 ja olivat vähällä johtaa suoranaiseen sotaan. Välit olivat niin huonot, että Neuvostoliitto vilautti jopa ennalta ehkäisevää ydinaseiskua Kiinaa vastaan. Naton laajenemisen jälkeen Venäjä sen sijaan teki suuria myönnytyksiä Kiinan hyväksi. Saaret luovutettiin Kiinalle ja uusi liittolaisuus vahvistettiin askel askeleelta.

Dushanben huippukokouksessa vuonna 2000 Shanghai-yhteistyöryhmän jäsenet totesivat ”vastustavansa yksimielisesti ihmisoikeuksien nimissä tehtyjä interventioita toisten maiden sisäisiin asioihin ja tukevansa toisiaan kansallisen itsenäisyyden, suvereenisuuden, alueellisen koskemattomuuden ja sosiaalisen vakauden säilyttämiseksi”. Shanghai-organisaation alkuperäiset jäsenet ovat Venäjä, Kiina, Kazahkstan, Kirgisia ja Tadžikistan. Sittenkin mukaan on tullut myös

Uzbekistan ja viimeksi Intia ja Pakistan on hyväksytty organisaation täysvaltaisiksi jäseniksi.

Entisten neuvostotasavaltojen yhteinen Kollektiivinen puolustusliitto (venäjäksi *Organizatsiya Dogovora o kollektivnoy bezopasnosti* ОДКБ) oli perustettu jo 1992.

Nato ja Shanghai-yhteistyö ja Kollektiivinen turvallisuusorganisaatio ovat kylmän sodan jatkuvuuden kehyksen kovia rakenteita. Viime vuosina on ollut helppo havaita, miten yksinkertainen nollasumma-peli, jossa toisen osapuolen voitto on ilman muuta toisen tappio, on vallannut alaa niin Venäjän kuin lännenkin tiedotusvälineissä ja poliitikkojen puheissa. Kysymys on kuitenkin myös muusta kuin ajattelutavoista tai puhemaailmoista. Taustalla on kylmän sodan jatkuvuus myös paljon aineellisemmassa ja karmeammassa mielessä. Tässä kehyksessä maiden keskeiset resurssit ovat nimenomaan strategiset ydinaseet, jotka eivät ole mihinkään kadonneet. Sekä Yhdysvalloilla että Venäjällä on valtava mannerten välisten ohjusten, ydinaseilla varustettujen sukellusveneiden ja lentokoneiden arsenaali, joka on otettavissa käyttöön vain muutaman minuutin varoitusajalla.

Kylmän sodan jälkeen ei ole ollut olemassa sopimuksia suurvaltojen etupiireistä. Etupiiri on hankala käsite, koska sitä on tapana käyttää vain vastustajasta. Eurooppalaisessa poliittisessa analyysissä tämä on johtanut tilanteeseen, jossa Venäjän etupiiriä ei tunnusteta, mutta samanaikaisesti ajatellaan, että jotenkin Venäjän edut olisi aivan perusteltua ottaa huomioon. Vielä hankalammaksi asia tulee, kun etupiirit joudutaan kuitenkin tunnustamaan implisiittisesti tilanteissa, joissa toisen osapuolen sotilaalliset resurssit – Venäjän tapauksessa erityisesti ydinaseet -- on otettava huomioon. Tämä problematiikka kärjistyi Ukrainan kriisin ensimmäisessä vaiheessa ja on nyt johtamassa nollasumma-pelin dominanssiin koko kansainvälisessä järjestelmässä.

Integraatio on kolmas kylmän sodan jälkeisen maailman kehyksistä. Venäjä on jäänyt läntisten integraatioprosessien ulkopuolelle ja kehittää Euraasian Unionista omaa integraation välinettä. Vuonna 1999 Suomen puheenjohtajuuskaudella Euroopan Unionin ovet avattiin Turkille, mutta Venäjä suljettiin lopulliselta näyttävällä tavalla läntisen integraation ulkopuolelle. Vaikka EU

kokonaisuutena ottaen on Venäjän suurin kauppakumppani, suhde on ollut takkuinen eikä edes partnerisopimusta ole saatu uudistettua. EU ei ole edes muodollisesti tunnustanut Euraasian Unionia neuvottelun tai sopimuksen arvoiseksi kumppaniksi. Nyt taloussuhteet ollaan katkaisemassa kokonaan.

Venäjän oma integraatio Euraasian Unionissa törmäsi Ukrainassa Euroopan Unionin taloudelliseen valtaan. Integraatiokamppailu muuttui näin avoimeksi etupiirikamppailuksi ja taloudellisesti heikompi Venäjä otti käyttöön sotilaalliset keinot. Seuraavaksi Venäjä sai epävirallisen tunnustuksen etupiirilleen, kun länsi ei halunnut eskaloida sotilaallisesti Ukrainan kriisiä. Kun Venäjä hyökkäsi koko Ukrainaankin, lupaukset Ukrainan NATO-jäsenyydestä jäivät ydinsodan uhan jalkoihin. Samalla Venäjä kuitenkin menetti sukupovien ajaksi hyvät suhteet Ukrainaankin, kansainvälinen Good Will haihtui ja taloussuhteet länteen katkesivat asiallisesti kokonaan. Venäjä yrittää nyt etsiä uusia markkinoita ja tukea Aasiasta ja antaa periksi Kiinalle potentiaalisissa eturistiriidoissa. Aasian maista sanktioita Venäjälle ovat asettaneet vain Japani, Etelä-Korea ja Singapore.

Olipa Venäjän tulevaisuus sitten despotian syveneminen, asteittainen reformoituminen tai vallankumous, Suomelle Venäjä on dilemma, johon ei ole lopullista ratkaisua. Suomen tavoitteena on vakaus ja turvallisuus. Jos Suomi liittyy NATO:on, koko itsenäisyyden ajan ylläpidetty pyrkimys pysytellä suurvaltojen eturistiriitojen ulkopuolella, ei ole enää mahdollista.

Kansainvälinen järjestelmä on menossa kohti uutta nollasumma-peliä, vaikka EU jonkin verran vielä empii Kiina-politiikan osalta. Venäjä-riski on kuitenkin koko ajan liikkeessä riippuen toimintaympäristön tilasta. Nyt arvailemme jäsenyysshakemuksen aikaan liittyviä sotilaallisia riskejä, jotka ikävä kyllä riippuvat myös sodan kulusta ja mahdollisesta eskalaatiosta. Jos rauhan aikaan päästään, Venäjä-riskin hallinta omalla ulkopoliitikalla on osattava määritellä uudelleen. Selvää on kuitenkin se, että suuressa sodassa Suomi on sitten etulinjassa ja ensi-iskun kohteena.

Kysymys lienee pienen maan olemassaolon merkittävimmästä ratkaisusta. Koska historiassa ei ole lainalaisuuksia, lopputulos jää nähtäväksi.